

Halk Hekimliğinde Sağaltıcılar

Healers in Folk Medicine

Fatih TEKEL *

Öz:

Toplumların kültürel yapıları incelendiğinde birçok ögeyi içlerinde barındıkları görülmektedir. Bu öğelerden biri de halk hekimliğidir. Her toplumun halk hekimliği kendi kültürel, coğrafi ve ekonomik koşulları çerçevesinde şekillendiği için bu alanda yapılan tedavi uygulamaları farklı toplumlarda farklı şekillerde kendini göstermiştir. Tarih boyunca insanların çeşitli nedenlerle maruz kaldıkları hastalıklardan kurtulmak için denedikleri ve başvurdukları bu uygulamaların da “sağaltıcı” kimliğiyle bilinen ve tanınan kişiler tarafından icra edildiği görülmektedir. Halk hekimliğinde “sağaltıcı”, her türlü hastalığı tedavi etme gücüne ve yeteneğine sahip olduğuna inanılan kişiye denilmektedir. Toplum nazarında genellikle üstün yeteneklere sahip olduğu kabul edilen ve bu özelliklerinden dolayı da konumu itibarıyla kültleştirilen bu kişiler, insanların hastalıklardan kurtulmalarını sağlayarak onların sağlıklı olma ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Gözle görülebilen maddi sebeplerle ortaya çıkan hastalıklar genellikle yörenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanan emci, otacı denilen günümüz hekiminin eşdeğeri kişiler tarafından tedavi edilmiştir. Kötü ruhların tesiri altına girdiğine inanılan ve ruhi bozukluklar ile akıl hastalıkları gibi sebebi bilinmeyen rahatsızlıkları olan kimselerin tedavilerini de “kam, şaman” ve İslami devirdeki adıyla “baksılar” üstlenmiştir.

*Erzurum Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi (Folklor) Doktora Öğrencisi, e-mail: m.f.tekel@hotmail.com, <https://orcid.org./0000-0002-9958-3378>

Orta Asya kamlığının bugüne ulaşmış şekli olan ve Anadolu'nun hemen hemen her yerinde bulunan "ocak" adlı sağaltıcılar ise dinsel-büyüsel yöntemlerle birlikte ilaçları da kullanarak sahip oldukları yetilere göre hastalıkları tedavi etmişlerdir ve hala da etmektedirler. Bunun yanında Türk toplumunda manevi değerlerin bilgisine sahip olduğuna inanılan, tedavilerini duaları ya da büyüsel sözleri hastalara doğru okuyup üfleyerek uygulayan ve genel anlamda "okuyucu/üfürükçü" diye adlandırılan sağaltıcılara başvurulduğu da görülmektedir. Yaşanan her türlü değişim karşısında varlığını sürdüren ve gelenekselleşen halk hekimliğinde tedavi yöntemlerinin uygulayıcıları olan sağaltıcıların, her birinin adlandırılmasında kültürel uyarlanmanın etkisinin bulunduğu görülmektedir. Eski Türk toplumlarında şaman ya da kam adı verilen kişilerle başlayan ve dönemine göre meslek olarak dahi kabul edilen sağaltıcı ya da günümüzdeki ifade şekliyle halk hekiminin birçok tipinin var olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Halk hekimliği, hastalık, sağaltıcı, sağaltma.

Abstract:

When the cultural structures of societies are examined, it is seen that they contain many elements. One of these elements is folk medicine. Since the folk medicine of every society is shaped within the framework of its own cultural, geographical and economic conditions, the treatment practices in this field have manifested themselves in different ways in different societies. Throughout history, it is seen that these practices, which people have tried and applied to get rid of the diseases they have been exposed to for various reasons, were performed by people known and known as “healer”. In folk medicine, “healer” is called a person who is believed to have the power and ability to cure all kinds of diseases. These people, who are generally accepted to have superior abilities in the eyes of the society and cult due to their position, have met their health needs by helping people get rid of diseases. Diseases that occur due to material reasons that can be seen with the eye are generally treated by the equivalent of today’s physician called “emci, otacı”, who use the plants, various minerals and animals of the region as medicine. The treatment of people who are believed to be under the influence of evil spirits and who have mental illnesses such as mental disorders and illnesses of unknown origin, have been undertaken by kam, shaman and “baksi” as they are called in the Islamic period. The healers called “ocak”, which is the form of the Shaman of Central Asia and found almost everywhere in Anatolia, have treated and still treat diseases according to their abilities by using medicines together with religious-magical methods. In addition, it is seen that healers who are believed to have knowledge of spiritual values in Turkish society, who practice their treatments by reading and blowing prayers or magical words towards the patients and who are generally called readers and “üfürükçü” are used. It is seen that cultural adaptation has an effect on naming each of the healers, who are the practitioners of traditional treatment methods in folk medicine, which continue to exist in the face of all kinds of changes. It is possible to say that in ancient Turkish societies there are many types of the therapeutic or folk physician, which started with people called shamans or kam and is considered as a profession according to the period.

Key Words: Folk medicine, illness, healer, treatment.

Giriş:

Halk hekimliğinde sağaltıcı, her türlü hastalığı tedavi etme gücüne ve yeteneğine sahip olduğuna inanılan kişiye denilmektedir. Günümüzde halk hekimi diye adlandırılan sağaltıcıyı Nurten Özer, genellikle toplumun en yaşlısı, maddi ve manevi yönden en bilgilisi ve kendisine en fazla saygı duyulanı olarak ifade etmektedir. Bu kişi hastalıkları teşhis etme ve hastalığa tedavi önerme iktidarına sahip bir kişidir ve geleneğe dayanarak tedaviye yönelik şifa amaçlı çeşitli eylemlerde bulunmaktadır (Özer, 1989: 204).

İlkel toplumlardan gelişmiş uygarlıklara kadar insanoğlu hastalıkların kaynağını bilemediğinde genellikle hastalık nedenlerini büyüsel ve doğaüstü olaylara dayandırmıştır (Boratav, 2016: 139-140). Türk Dünyası'nın genelinde çocuk sahibi olma veya doğum anı gibi hayatın diğer alanlarında (Yeşil 2014(a); Yeşil 2014(b)) geleneksel Türk tıbbına başvurulmaktadır. Bu tür durumlarda hastalıkların sağaltılmasında halen devam eden fakat kökeni çok eskilere dayanan çok çeşitli büyüsel ve majik işlemlere başvurmuştur. Bu tip pratiklerin temelinde ise inanç unsuru bulunmaktadır (Sol, 2007: 177-178). Dolayısıyla her dönemin halk hekimliği bilgileri sahip olunan inanca göre yorumlanmıştır. Hastalıkların sağaltılmasında kullanılan yöntemlerin ve bu yöntemleri uygulayan sağaltıcıların tercih edilmesi inançlardan etkilenmiştir.

Mehmet Yardımcı, yüzyıllardan beri çok şeye inanma ihtiyacı duyan insanoğlunun duyduğuna, gördüğüne, yetişme sürecinde çevresinden edindiği halk kültürüne bağlı kalarak, mevcut inancından fazla ödün vermeksizin belli inançlarını sürdürdüğünü, sağaltıcılığın da bu yönde geliştiğini ifade etmektedir. Yardımcı'ya göre, "İnsanoğlu için inanmanın mantığı değil, inanmanın verdiği mutluluk hep ön planda olmuştur. Bu nedenle inanmalara dayalı "halk sağaltmacılığı" o denli önem kazanmıştır ki her taş parçası bir deva kapısı, her kuru ot bir ilaç, her doğa olayı bir işaret olarak belleklerde yer etmiş ve Anadolu insanının hayatına onun kopmaz bir parçası gibi girmiştir" (Yardımcı, 1989: 267).

Orhan Türkdoğan, "geleneksel tıp" diye bahsettiği halk hekimliğinin ortaya çıkışını ilk insanın doğa olayları karşısında takındığı tavrılardan ve etkileşim şekillerinden kaynakladığını belirterek burada sihir ve büyü'nün rolünün büyük olduğunu vurgulamıştır. Hastalık nedenlerine göre tedavilerin ve uygulayıcıların değiştiğini belirten Türkdoğan'a göre, "hastalıklar iyi ve kötü kuvvetler fikrine bağlanmış, iyi ve kötü kuvvetlerin insan vücuduna musallat olması karşısında büyücüler ve şamanlar doğaüstü unsurlar ile temasa geçmişlerdir. Böylece dinsel inançlar ile sihrin yönettiği bu geleneksel sistemlerde sağlık ve hastalık insan bedenine yabancı unsurların girmesi ve onların yaptıkları kötülüklerle izah edilmiş, hastalığın nedenleri ruhlar alemine ait güçlerle izah edilince tedavi pratikleri de bunları yok etmeye yönelik olarak geliştirilmiştir" (Türkdoğan, 1991: 45)

Göz ile görülebilen maddi sebeplerle ortaya çıkan hastalıklar genellikle yörenin bitki, maden ve hayvanlarını ilaç olarak kullanan emci, otacı denilen günümüz hekiminin eşdeğeri kişiler tarafından tedavi edilirken, ruhi bozukluklar ve akıl has-

talıkları gibi sebebi bilinmeyen ancak kötü ruhların tesiri altına girmiş olduğuna inanılan kimselerin tedavilerini de kam, şaman ve İslami devirdeki adıyla baksılar üstlenmiştir (Bayat, 1989: 61).

Halk hekimliği içerisinde yer alan geleneksel tıbbi uygulamaları gerçekleştiren bu kişiler geleneksel iyileştirici olarak bilinmektedir. Kızılçelik, geleneksel iyileştiricilik teriminin iki anlamda kullanıldığını ifade etmektedir. Birinci anlamda geleneksel iyileştiricilik, doğada bulunan maddeler ve özellikle otlardan yapılan ilaçları ve bu ilaçlarla yapılan iyileştiriciliği tanımlamaktadır. İkinci anlamda geleneksel iyileştiricilik önemli ölçüde büyüsel, belli oranda dinsel unsurlar etkisinde kalmış, bir tür metafizik uygulamaları anlatmakta kullanılmaktadır (Kızılçelik, 1995: 73). “Kökenini sihir, büyü ve otlardan yapılan ilaç tedavilerinden alan geleneksel iyileştiricilik çağlar boyunca hastalığın tedavisi için kazanılan bilgilerin babadan oğula, ustadan çırağa, yaşlıdan gence aktarılmasıyla gelişmiştir” (Kızılçelik, 1995: 74).

“Gözlem ve deneme yoluyla elde edilen bu bilgiler yüzyıllarca birikerek kültür vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılmış ve tıp biliminin temelini oluşturmuştur. Savaşta, avda sakatlanmalar ve yaralanmalar, hayvanların hastalanmaları, doğum olayları insan nesline sürekli yeni bilgiler kazandırmıştır. Sonuç olarak iyi gözlemci ve yetenekli “iyi ediciler” (sağaltıcılar) toplum içinde ortaya çıkmıştır. Biraz deneyim, biraz gözlem, biraz sihir büyü karıştırılarak elde edilen başarı toplum içinde dünyanın en eski uzmanlık kollarından biri olan yeni bir sınıfı oluşturmuştur. Bunlara büyücü, şaman, ocaklı, hekim vb. gibi pek çok ad verilmiştir” (Serदारoğlu, 1996: 3).

David J. Hufford “halk hekimleri” ifadesini kullandığı sağaltıcıların tedavi ettikleri hastalıklara dair şu bilgileri vermektedir: “Halk hekimleri modern insanca bilinen tüm hastalıkları (siğiller, eklem iltihabı, sancı, cilt rahatsızlığı, kanser vb.) ve tıp biliminin tanımayan hastalıkları da (kem göz, ruhi çöküntü, büyücü etkilerini) pratik olarak tedavi ederler” (Hufford, 2007: 79).

Halk hekimliğinin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında hastalıklarının sebebinin ne olduğuna akıl erdiremeyen fakat kurtulmak için de sürekli bir arayış içinde olan insanlar, sağaltıcı olarak şaman adı verilen kişilere müracaat etmişlerdir. İslamiyet öncesi Türk halk hekimliğinde şamanlarla başlayan hekimlik vazifesini, İslamiyet’in kabulüyle birlikte farklı isimlerle anılan kimseler yürütmüştür. Rifat Araz’a göre, “Yeni din ve buna bağlı olarak toplum hayatında meydana gelen değişim ve dönüşüm, İslamiyet’ten önceki sosyal yaşamda dini bir önder olmakla beraber pek çok vazifeyi de barındıran şamanların farklı bir kimliğe ve kişiliğe bürünmelerine neden olmuştur. İslamiyet ve yeni yaşam düzeniyle ortaya çıkan içtimai iş bölümü neticesinde şamanların sahip oldukları vazifelerin her biri ayrı bir iş kolu olmuş, bunları ayrı zümreler teşkil etmiş ve farklı bireyler tarafından temsil ve icra edilmiştir” (Araz, 1995: 84).

Kabul edilen yeni din ile var olan kültürün etkileşiminin yansımaları halk hekimliği alanında da görülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak eskiden şaman ya da kam adı verilen kişilerin tek başına üstlendiği sağaltma vazifesini kendileri-

ne has yöntemlerle gerçekleştiren; baksı, emçi, otacı, veli, evliya, şeyh, hoca, ocak/ ocaklı, izinli, üfürükçü, afsuncu, orumçu, kocakarı, kırık-çıkıkçı/sınıkçı diye tabir edilen halk hekimleri ortaya çıkmıştır. Bu sağaltıcıların sağaltma işini modern tıptan farklı olarak günümüzde hala devam ettirdikleri görülmektedir.

Şaman/Kam

Şaman sözcüğü Mançu-Tunguz dilinden gelmektedir. Tunguzca şaman, “saman”; Mançu dilinde “sama”dır. Türk kavimlerinde ise şaman sözcüğü “kam” sözcüğüne karşılık gelmektedir (Örnek, 2014: 50).

Şaman kelimesinin etimolojik kökeni üzerinde şimdiye kadar çok durulmuştur. Bu terimin Tunguzcadan Rusça yolu ile Batı bilim dünyasına geçtiği bilinmektedir. Aslen Sanskritçenin bir koluna bağlı olduğu sanılan kelimenin, Hint-Avrupa dillerinden Toharca (Samane: Budist rahip) ve Sogdçadaki (Saman) transkripsiyonları keşfedilince, bu terimin Hint-Avrupa kökenli olduğu görüşü kuvvet kazanmıştır. Çünkü bu kelime Tunguzcaya yabancı görünmekte ve şamanlığın güneyden kuzeve doğru yayılışında Budizm’in tesiri hissedilmektedir (Tanyu 1981: 203).

Tunguzların “şaman”, Moğollar ve Buryatların “bo”, Yakutların “oyun”, Altay Türklerinin “kam”, Kırgızların “baksı/bahşi”, Sahaların erkek kama “oyun”, kadın kama “udagan” Çuvaşlar “yum” Oğuzların “ozan” dedikleri bu şahıslar, aynı zamanda büyücülük, dansçılık, müzisyenlik, şairlik, hekimlik gibi birçok özelliği kendilerinde toplayan ve dolayısıyla toplum içinde önemli bir yere sahip olan kişilerdir. Mehmet Fuat Köprülü bu kişilerle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Muhtelif zaman ve mekanlarda bunlara verilen ehemmiyet derecesi, kıyafetleri, kullandıkları musiki aletleri, yaptıkları işlerin tabii şekli değişiyor; fakat semadaki mabutlara kurban sunmak, ölünün ruhunu yerin dibine göndermek, fenalıklar, hastalıklar ve ölümler gibi fena cinler tarafından gelen işleri önlemek, hastaları tedavi etmek, bazı ölümlerin ruhlarını semaya yollamak, hatıralarını yaşatmak gibi muhtelif vazifeler hep onlara aitti. Bütün bu muhtelif işler için tabii muhtelif ayinler vardı. Bunların bir kısmı unutulmakla yahut şekil değiştirmekle beraber bir kısmı hala Kırgızlarda, Altaylılarda, Kazaklarda yaşamaktadır” (Köprülü 2004: 71-72).

Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin yani şamanların, doğaüstü varlıklarla ilişkiler kurarak onların güçlerine sahip olmalarından; bunları toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan dinsel - büyüsel pratik ve törenlerden ibarettir. Şamanizm ne kendine özgü bir din, ne de majinin bir biçimidir; her iki alanı da ilgilendiren yanları bulunan, çeşitli din ve dünya görüşlerini birleştiren bir inanç ve tekniktir (Örnek, 2014: 50).

“Şamanizm bir din değildir, Türklerin İç ve Orta Asya coğrafyasında yaşadıkları dönemde şaman ya da kam olarak adlandırılan din adamları vasıtası ile gerçekleştirilen inanç sistemi ve bu sistemin getirdiği dinî ve sihri boyutu olan uygulamalar bütünüdür. Şamanın toplum içerisindeki işlevinin fazla ve dinî içerikli olmasından dolayı şamanlığı eski Türklerin dinî olarak düşünmüşlerdir. Şamanın dünya görüşü, kozmogonik düşünce yapısı, özel merasimleri yönetmesi, simgeleri,

şamanın folkloru ile onun toplum içerisinde elde ettiği statü, şamanlığın bir din olarak algılanmasına neden olmuştur. Şaman din ile ilgilidir ancak bir din değildir” (Bayat, 2006: 24-25).

Eliade de şamanlığı bir din olmaktan ziyade “esrime tekniği” (Eliade, 1999: 23) olarak ifade etmiştir. “Şamanizm, kendisinin tek uzmanı olan trans halindeki şamanın erişmeye hedeflediği esrimenin arkaik bir tekniğine dayanmaktadır.” (Roux, 1994: 49).

Abdülkadir İnan şamanı (kamu), şamanistlerin inançlarına göre tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine malik olan kişi olarak tanımlamaktadır. İnan, şamanların özellikleri hakkında da şu bilgileri vermektedir: “İnsan ufak tefek ruhlara, aileyi koruyan ateş ve iyi yer-su ruhlarına bizzat kendisi de kurbanlar sunup saçılar sunabilirse de kuvvetli, hele kötü ruhlara doğrudan doğruya başvuramaz. Kötü ruhlar insanların en büyük düşmanlarıdır. İnsanlara ve onların hayvan sürülerine hastalık göndermek şartıyla ‘tolu-tolug’ (kurban) isterler. Bunların istediklerini harfi harfine yerine getirmek gerektir. Fâni insanlar bunların ne istediklerini bilmezler; bunları ancak kudretini göklerden, atalarının ruhlarından alan şamanlar bilirler” (İnan, 2017: 68).

Türklerin tarihine bakıldığında ilk halk hekimleri olarak şamanlar karşımıza çıkmaktadır. Şamanizm’de kötü ruhların sağlıklı bir insanın ruhunu alması yüzünden hasta olma inancı vardır. Şamanlar bu ruhlarla bağlantı kurarak insanları hastalıktan kurtarmakta ve onları iyileştirmektedir (Dağı, 2013: 16).

Şamanizm, çok eski devirlerden bu yana, dünyanın çeşitli toplumlarında bazı farklılıklarla yaşaya gelmiştir. İslam öncesinde bu inanç sistemini kendine özgü bir tarzda yaşayan Türk dünyasında, sağlık ve hastalığın tabiatdaki iyi ve kötü ruhlar arasındaki dengeye bağlı olduğuna inanıldığından, ruhlar ile kişi arasındaki aracılığı özel yeteneğe sahip kamlar yapmıştır (Bayat, 2016: 240). Dolayısıyla konar-göçer yaşayan Türk boylarında hastalığın sebebi olarak kötü ruhlar görülmüştür. Bu ruhları kontrol edebilen ve onları yönlendirme yeteneğine sahip olan kişiler ise kamlar olmuştur. Kamlar, tarih boyunca çeşitli adlar alsalar da Türk milletinin gerçek sağlıkçıları olarak kabul edilmiş ve sağlıkçılığın başlangıç noktasına yerleştirilmiştir.

Kam kelimesi Divân-ı Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de kâhin, hakim karşılığında kullanılmıştır. Orta Türkçe döneminde Codex Cumanicus’ta geçen “kam katun” ifadesinden kadın kamların da olduğu anlaşılmaktadır. İslami dönemde şifa verici hakîm, arif anlamında kullanılmaya devam etmiştir (Bayat, 2016: 243).

Toplumda önemli bir yere sahip olan kamların görevi, ruhun yitirilmesi veya kötü ruhların (kara körmös/kara tös/körmöz) insan ruhunu çalmasıyla ortaya çıkan hastalıkları tedavi etmek ve ölenlerin ruhlarının öteki dünyaya gidişine eşlik etmektir. Ayrıca kamlar büyü yapmak, yağmur yağdırmak, bitki ve hayvanların çoğalmasını sağlamak, fal bakmak gibi büyüsel işlemlerle de ilgilenmişlerdir (Bayat, 2016: 240). Seçilmiş kimseler olan ve toplum içerisinde önemli bir yere sahip

olan şaman veya kamlar, birçok vazifeyi üzerlerinde barındırarak çok işlevli bir yapıda karşımıza çıkmaktadırlar.

Sedat Veyis Örnek'e göre, şamanın işlevlerinden biri olan hastalıkların iyileştirilmesinde bir doktor gibi iş görmesinin gerekçesi, hastalık nedeni olarak devlerin, cinlerin ya da kötü ruhların hastanın ruhunu alıp götürdüğü inancında yatmaktadır. "Ayrıca birtakım cinlerin insanların içine girerek onları hasta ettiği inancını da belirtmek gerekir. Şaman gerek değişik ruhsal yapısı, gerek öğrenimi ve gerekse bu iş için tanrılar ya da ulu ruhlar tarafından seçilmiş olması nedeniyle her zaman için iyi ve kötü cinlerle ilişkilidir. Şaman, zararlı cinlerin etkisiyle bedeni belli bir süre için terk eden ruhu bularak onu yeniden hastanın bedenine koymaya uğraşır ya da hastalığa sebep olan cini hastadan uzaklaştırmaya çabalar; bu işleri yapmak için trans durumuna geçer ve böylece doğaüstü varlıklarla ilişkiler kurar" (Örnek, 2014: 56).

Mircea Eliade, şamanın esas işlevinin sağaltma olduğunu söylemektedir. Genellikle ruhun kaybolması ya da kaçırılmasına bağlanan hastalıklarda, şaman ruhu arar, yakalar ve yeniden hasta kişinin bedenine sokar (Eliade, 2003: 27).

Tunguzlarda şamanın kendinden geçerek hastayı sağaltması şu evreleri izlemektedir:

- 1-Şaman ilkin kendi koruyucu cinine başvurur. Bu cin onun içindedir.
- 2-Bu koruyucu cinin yardımıyla hastalığın asıl nedenini öğrendiği gibi, hastalık nedeniyle hastanın bedeninden uzaklaşan ruhun eğleştiği yeri de bulur.
- 3-Şaman, buyruğundaki çeşitli cinleri çağırarak hastanın kaçan ruhunu yakalar.
- 4-Başına topladığı cinlerin aracılığıyla hastaya sokulmuş olan cini kovalar.
- 5-Hastanın uzaklaşmış olan ruhunu yeniden hastanın bedenine sokar.
- 6-Cinlere yardımlarından dolayı teşekkür eder (Örnek, 2014: 57).

Şaman ayini esnasında yapılan çeşitli şamanlık teknikleri, oyunlar ve gösteriler şamanın hastalarına, onun hastalıklara veya ölüme karşı verdiği bu mücadelede duygusal ve ruhsal bakımdan yalnız olmadığını gösterme amacı taşımaktadır. Ayin sırasında bütün gücüyle hastayı sağaltmaya odaklanan şaman, yalnızlık duygusunu hastadan uzaklaştırır ve onun kendine olan inancını ve güvenini artırır. Bu şaman tedavi sisteminin özünü teşkil etmektedir (Bayat, 2006: 264). Çünkü şaman sağaltmalarının amacına ulaşmasının birinci ve en temel şartı inançtır. Şamanın kendisine ve hastanın da şamana inanması durumunda tedavi başarılı bir şekilde sonuçlanmakta, hasta psikolojik olarak rahatladığı için de ağrılarından zihinsel olarak kurtulmaktadır.

Şamanların sağaltma seansları ve uyguladıkları yöntemler iklim koşullarından, ekonomik ve ekolojik etkenlerden gelen bazı çeşitlemelerin dışında ana çizgileriyle aynıdır (Örnek, 2014: 59). Ayinleri esnasında hastalarını tedavi etmede kullandık-

ları yöntemler arasında; emme, hastalığı canlı ya da cansız bir nesneye göçürme, ateş ve yıldırımdan yararlanma, cinli hastaların yüzüne üfleme ve tokmakla vurma, masaj yapma ya da vücuttan kan alma bulunmaktadır (Bayat, 2006: 254-269).

Baksı/Bahşı

Baksı/Bahşı kelimesi ruhlar ile münasebette bulunan mukaddes din adamı, ruhani; dualar ile hastayı iyi eden hekim anlamına gelmektedir. Ayrıca eski ve yeni Türk lehçelerinde farklı şekillerde karşımıza çıkan bu kelimelerin, “ruhani rahip, katip, katiplik, şiirler okuyan halk şairi” anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir (Köprülü, 2004: 141-147).

Mehmet Fuat Köprülü’ye göre, “Bahşı” kelimesi, Müslüman Kırgız-Kazaklar arasında “baksı, baksı ve baksa” şekillerinde hala devam etmekte ve adeta Şamanilik devrinin kalıntılarını yaşatan sihirbaz, üfürükçü, halk hekimine bu isim verilmektedir” (Köprülü, 2004: 148). Köprülü, şaman/kam ile baksı/bahşılardan içtimai rolleri, kıyafetleri ve kullandıkları aletler bakımından benzerlik gösterdiğini ve baksının her bakımdan bir şamandan farksız olduğunu ifade etmektedir (Köprülü, 2004: 149).

Şaman kavramı yerine Kırgız ve Kazaklar arasında “baksı” ifadesi kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra bübü-baksı/baksı-bübü, burkan-baksı şeklinde de kullanımı mevcuttur ve bu kişiler çeşitli ilaç, dua ve efsunlar ile hastalıkları iyileştirmektedirler (Çeribaş, 2014:76).

İslamiyet’in kabulüyle baksı, şaman ve kamların yerine geçmiş ve onların görevlerini İslami çerçevede içerisinde üstlenmiştir. İslamiyet’in Orta Asya’da Türkler arasında yayılmasından sonra kamlar, eski inançlarının bir kısmını müslümanlık cilâsı altında yaşatmışlar ve İslam kültürünün yüzeysel olduğu yerlerde yakın zamana kadar “baksılık” adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bakımdan baksı için, eski Türk Şamanizminin İslami devirdeki devamıdır denilebilmektedir (Bayat, 1989: 61-62).

Uygarlıkta daha ileri giden diğer Türk topluluklarında kamların vazifeleri parçalanmış ve farklı kişilere dağılmıştır. Köprülü, bu durumu sosyal işbölümüne bağlamakta ve şunları söylemektedir: “Bilhassa İslamiyet’in kuvvetle yerleştiği merkezlerde, müşterek İslam medeniyetinin temsil edici tesiri altında âlimler, mutasavvıflar, şâirler, bakıcılar, münecimler, efsuncular, musikişinaslar, birbirinden tamamıyla ayrılmışlardı; Baksıların asırlarca önce tek başlarına gördükleri vazifeler dağılmış, parçalanmıştı: hastaları hekimler veya efsuncular tedavi ediyor, musiki aletlerini musikişinaslar çalıyor, şiir ve edebiyatla uğraşmak medreselerde Arap ve Acem edebiyatı ve bilgilerini edinmiş âlimlere ait bulunuyor, eski baksıların halkın muhayyesinde efsanevi bir şekil alan kerametleri artık mutasavvıflara isnat oluyordu” (Köprülü 2004: 78).

Uygurlar arasında Budizm’in kabulünden önce, ruhani, büyücü, falcı, hekim, cerrah anlamlarına gelen baksı, kam kelimesinin karşılığı olup hastalıkları teş-

his etmek ve kehanette bulunmak için fal bakan (kumalak salmak), müzikle ve büyüsel işlemlerle hekimlik icra eden kişilerin adıdır. Kelime Uygurlardan sonra anlam değiştirmiş, İslam ülkelerinde kurulan Türk ve Moğol devletlerinde bu dilleri bilen ve Uygur harfleriyle yazabilen kâtip; XVI. yüzyılda Timurlulardan sonra ise halk şairi, aşık anlamlarında kullanılmıştır. Kısacası baksılar Türk kamlarının İslami dönemdeki devamıdır. Bâbü Şah'a göre baksılar, yakı ve kocakarı ilaçlarıyla hastalarını iyileştirmeye çalışan kişilerdi. Günümüzde de Orta Asya'nın bazı yörelerinde bu özelliklerini sürdürmektedirler. Mesela, Başkurlarda bağucu adıyla lohusalarda ortaya çıkan albastı hastalığında baksılara başvurulmaktadır (Bayat, 2016: 243).

Abdulkadir İnan, İslamiyet'in kabulünden sonra Doğu Türkistan'daki bakşılının, mesleklerine dini bir referans kazandırmak, kendilerini ve mesleklerini meşru bir zemine oturtabilmek ve mesleklerini hocalara karşı koruyabilmek amacıyla "Bakşılık Risalesi" adıyla bir kitap uydurduklarını belirtmektedir. Bu risaleye göre bakşılık sanatının piri Hz. Fatıma'dır. Bakşıları ve mesleklerini o himaye etmektedir. Risalede Hz. Fatıma ile ilgili şöyle bir rivayet bulunmaktadır: "Bir gün Hz. Fatıma bir ağacın gölgesinde oturuyordu. Havadan bir kuş gelip bu ağacın bir dalına kondu, dal derhal kurudu. Bu menhus kuşun gölgesi Fatma'nın üzerine düştü. Fatma hastalandı. Hekimlerin ilacı fayda vermedi. Tanrı tarafından kırk eren geldi. Bu erenler bir tuğ dikip etrafında dolaştılar. Fatma iyileşti. Böylece bakşılık Hz. Fatma'dan bakşılara kaldı." Rivayete göre, ayinlerde önemli bir yere ve işleve sahip olan "tuğ" Cebrail vasıtasıyla Hz. Fatıma'ya gönderilmiştir (İnan, 2017: 77-78). Böylece bakşılar mesleklerini bu risale ile dini bir kaynağa, Hz. Fatıma ile de önemli bir dini kişiliğe bağlayarak; yaptıkları işe bir kutsiyet kazandırmaya, kendilerinin de Allah'a yakın seçkin ve saygı duyulması gereken kimseler olduklarını göstermeye çalışmışlardır.

Ocak/Ocaklı/İzinli

Anadolu coğrafyası ile sınırlı olmayan ocakların kökeni Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. İslamiyet öncesi dönemde Türk kültür coğrafyasında rakkaslık, hekimlik, şairlik ve sihribazlık gibi pek çok görev kam/şaman adı verilen din adamları tarafından yapılmaktadır. İslamiyet'in kabulü ile din adamları, toplum içerisinde sahip olduğu otoriteyi koruyamamış ve din adamlığı yönünü derviş, şeyh, veli gibi ruhani kişilere devretmiş veya devretmek zorunda kalmış, hekimlik, doktorluk yönünü ise ocaklı olarak devam ettirmişlerdir (Kalafat, 2010: 123).

Ocaklar, Türk halkının esas doktorlarıdır. Her hastalığın ayrı bir ocağı vardır. Sıtma ocağı, kuduz ocağı, sarılık ocağı gibi "ocak" deyince akla belirli bir hastalıkla uğraşan aile gelmektedir. Bu ailenin tedavi ile meşgul olan kişilerine "ocaklı" adı verilmektedir. Bir ocaklı, tedavi etmek kudretini ailesinden kan yoluyla almaktadır. Bunun için bir öğrenim ve eğitim devresine ihtiyaç yoktur; ancak ocaklının başarı gösterebilmesi için bazı kurallara dikkat etmesi gerekmektedir (Acıpayamlı, 1969: 5).

"Ocaklıların hastalıkları sağaltma yöntemleri çoğu kez büyülek işlemlerdir;

ama bunların yanında belirli şeyleri yedirmek, içirmek, vücudun ağrıyan yerine şu veya bu maddeyi sürmek, bağlamak gibi “ilaç” saydıkları gereçleri de kullanmaktadırlar” (Boratav, 2016: 129).

Boratav, ocaklıların sağaltma yöntemlerinde üstün ögenin büyüklük işlem olduğunu şu örneklerle açıklamaktadır: “Afyon bölgesinde, Bardağcı Köyü’ndeki “köstebek ocağı” köstebek denilen çıbanı iyileştirme yeteneğine sahiptir; bu çıbanın azınca sıracaya çevirmiş, bunu sağaltmak için ocaklı hastaya köstebek eti yedirir” (Boratav, 2016:129). “Çıbanın adı ile eti yedirilen hayvanın adlarının ortak olması, hastalık ile deva arasında büyüklük bağı gösterir. Gene Afyon bölgesinde Künbet Köyü yakınındaki Çıbık Baba’ya bağlı ocaklı, Yapıldak Köyü’nden Arap Kızı adında bir kadındı, 1950 yılında. Onun uzmanlığı fitıkları iyi etmekte: Çıbık Baba’nın yakınındaki ağaçlardan kesilmiş iki çubuğu birbirine sarar, çubuklar birbirine yapışınca fitık da geçermiş” (Boratav, 2016:131).

“Ocak olan kişiler, çokluk bir yatacın yakınındaki köyün halkındandır; ermişin soyundan gelmelerinin yahut onun türbesinde, ziyaret yerinde görevli olmalarının kendilerine yetki sağladığına inanılmaktadır. Ocaklı, erkek de kadın da olabilmektedir. Genel olarak erkek hastalara erkek ocaklılar, kadınlara da kadın ocaklılar bakmaktadır. Ocaklık da atadan oğula yahut anadan kıza geçmektedir; ama bu kesin bir kural değildir. Ocaklı kendi soyundan olmayan bir kişiye de “el verebilir” yani büyüklük gücünü, kendinden sonra sürdürmesi için başkasına aktarabilir” (Boratav, 2016:129).

Kan bağlantısına dayanmayan ocaklıya ise izinli denilmektedir. Çocuğu ve yakın akrabası olmayan ocaklı, kabiliyetli gördüğü bir çocuğu küçükken yanına alarak özel bir eğitime tabi tutmakta, zamanı gelince elverme adı verilen bir törenle hastalık tedavi etme gücünü çırağına devretmektedir. Böylece “izinli” adını alan çocuk, ocaklı gibi hastalıkları tedavi etme gücüne sahip olmaktadır (Şar, 2008: 1165).

Otacı/Emçi

İnsanlığın geneli gibi Türklerde tedavi ya da sağaltma amaçlı bitkilere ve doğadaki diğer unsurlara başvurmuşlardır. Bazen ilaç olarak özel bir işlem gerektirmeden doğrudan tedavi ettiğine ya da koruduğuna inandıkları elma (Şimşek 2008; Yeşil 2015) gibi besinlere de başvurulmaktadır. Otacı ve tas adı verilen hekimler, kamların aksine, bitki, hayvan ve maden kaynaklı ilaçlarla hastalarını tedavi etmektedirler. Otacı, ot kelimesinden türetilmiştir (Bayat, 2016: 247).

Eski Türkçede ot; tıbbi bitki, ilaç, zehir ve kendiliğinden yetişen bitki anlamlarındadır. Otacı ise otamak (ilaç yapmak) fiilinin köküne meslek bildirme eki olan “-cı, -cı” getirilerek türetilmiş Türkçe bir kelime olup hekim anlamındadır (Bayat, 2016: 247). Otacılar bugünkü doktorluk mesleğinin eski zamanlardaki uygulayıcılarıdır. Onlar hastalarını çeşitli bitkiler kullanarak tedavi etmektedirler.

“Günümüzde kullanılan birçok ilacın ham halini çoğunlukla bitkiler oluşturmaktadır. Modern tıbbın ve eczacılığın yanı sıra bu bitkilerden amatör şekilde ya-

rarlanan, ilaç yapan kimseler de bulunmaktadır. Bu kimselerin yaptıkları ilaçlara biz koca karı ilacı, otaçı, vb. isimler veriyoruz” (Alptekin, 2011:83).

Eski Türkçede ilaç ve deva karşılığı olarak em, ot em ve sem ile beraber em-sem kullanılmıştır. Emden türeyen emlemek kelimesi, hastalığı ilaçlarla tedavi etmek demektir. Emçi kelimesi hekimin yanı sıra ilaç yapan eczacı anlamını da taşımaktadır. Divân-ı Lugâti't- Türk'te hekim karşılığı olarak “tasagun” geçmektedir. Bitkilerle tedavi majik tedaviler kadar eski olmasına rağmen, Türkler arasında bu uygulamayı yapan hekimler geç ortaya çıkmıştır Bunun bir nedeni Türklerin konargöçer olması, diğer bir nedeni de bununla ilgili yazılı belge yokluğundan kaynaklanan bilgi eksikliğidir (Bayat, 2016: 247).

Emçi; doktor, ilaç yapan anlamlarına gelip maddi sebeplerden kaynaklanan rahatsızlıkları bitkisel, hayvansal ve madensel ürünlerden yaptığı emlerle/ilaçlarla tedavi eden kişidir (Bayat, 1989: 61).

İlk İslami eserler içerisinde önemli bir yeri olan Kutadgu Bilig'de de ilaç yerine “em”; tabip yerine de “emçi” kullanılmıştır. Kamlar otacılar (tabibler) ile bir tutulmuş ve kamların insan topluluğu için faydalı adamlar olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca emçi ve otaçı kelimeleri aynı anlamda kullanılmıştır (İnan, 2017: 65).

Kerek tut otaçı, kerek kam

Ölüglük hergiz asıg kılmaz em

“Gerek hekim, tabip tut, gerek kam tut; eceli gelene ilaç fayda vermez” (İnan, 2017: 65).

Olar da birisi otaçı turur

Kamug ig togaka bu emçi erür

“Bunlardan biri tabiplerdir; bütün hastalıkları ve ağrıları bunlar tedavi ederler.” (Arat, 1959: 315)

Abdulkadir İnan “Eski Türk Dini Tarihi” adlı kitabının “Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları”ndan bahsettiği bölümünde; Başkurtlar'da dudaklarda çıkan uçuk ile korku ya da başka sebeplerle hastalanan kişileri tedavi eden “emci kadın” diye bir sağaltıcıdan bahsetmektedir. (İnan, 2017: 140). Burada “emci kadın” diye bahsedilen sağaltıcının tedavisinde ilaç yerine büyüklük işlemlere başvurduğu görülmektedir.

İnan, emci kadın tarafından yapılan ve “ameliyat” olarak adlandırdığı tedavileri anlatmadan önce, tedavi edilen bu hastalıkların Başkurtlar'a göre ne anlama geldiğine dair bilgiler vermiştir. Uçuk hakkında; “Başkurtlar, dudaklarda peyda olan uçğun (vücuttaki ısıdan dudaklarda beliren fiskeler, kabarcıklar), ağzı şeytanın yalaması neticesinde meydana geldiğine inanırlardı” şeklinde biraz bilgi verdikten sonra emci kadın tarafından yapılan tedaviyi (ameliyat) şöyle anlatmaktadır; “Emci kadın, bir paçavrayı tutuşturup hastanın başı üzerinde dolaştırıp tekrar ocağa atar. Sonra ekmek parçalarını uçuk (Başkurtça “usuk”) üzerine dokundurup

köpeğe yedirir. Bu “ameliyat” a “uçuklama (usuktav)” denir.” (İnan, 2017: 140).

Emci kadının uyguladığı diğer bir tedavi yöntemi ise “kurşun dökme” dir. İnan, kurşun dökme ile ilgili şunları anlatmaktadır: “Başkurtlar buna “KUT KU-YUV” derler. Onların inançlarına göre insan korkar ya da başka sebeple hastalanırsa ona “kut kuymak” (kut, ruh, can demektir), yani “can dökmek” gerekir. Bu ameliyat şöyledir: Kurşun (Başkurtça kurgaş) ateşte eritildikten sonra hastanın başı üzerine konulan kap içinde bulunan suya dökülür. Hastaya bu sudan bir yudum içirilir. Emci kadın kurşunu dökerken şu afsunu söyler “Hop hop yüreğin - avzman kirhen kötünün sık, Hop hop kutkaym – bardağın yerden kerı gel, Hop hop kut kuydum – kutun kutun kutuna...” (İnan, 2017: 140).

Daha sonra emci kadın, “suya dökülen kurşunun aldığı şekle bakıp hastalığın sebebini söyler. Kurşun yürek şekline az çok benzerse “hastalık korkudan olmuş”, “hastanın kutu uçmuş” der. Başkurtlar korku halini “kutum uçtu”, “yüreğim yarıldı” ve “ötüm yarıldı” diye ifade ederler. Sudan alınan kurşunu muska olarak hastanın elbisesinin göğsüne dikerler” (İnan, 2017: 140). Günümüzde de ani bir olay karşısında korkan kişi tarafından “ödüm patladı” tabiri kullanılmaktadır. Başkurtlar’da emci kadınlar tarafından hastalıkların tedavisinde kullanılan kurşun dökme yöntemi de günümüzde ocak, ocaklı ya da izinli adı verilen sağaltıcılar tarafından uygulanmaktadır.

Üfürükçü/Okuyucu

“Üfürük” kelimesinin anlamını “okuyup üflemek” deyimi açıklamaktadır. Okuyup üflemek; hastalığın sağlanması (tedavi edilmesi) istendiğinde duaların ve dileklerin etkisini hastanın vücuduna yaymak ve tabiatüstü zararlı varlıkların kötülüklerinden korunmak için çevreye ve etraftaki eşyaya bu varlıkları ürkütecek sözleri eriştmek üzere yapılan işlemidir. “Nefes” kelimesi de üfürükle aynı anlama sahiptir. Etkisi güçlü olduğuna inanılan kişilere “nefesi kuvvetli” denilmektedir (Boratav, 2016: 132).

“Nefesi kuvvetli” kimseleri “üfürükçü” diye adlandıran Sedat Veyis Örnek şöyle bir tanım vermiştir: “Hastaları, cin çarpmışları, büyüye tutulmuşları iyi etmek amacı ile ya kutsal kitaptaki sure ve ayetlerden ya da büyüsel sözlerden, formüllerden faydalanarak okuyan, okuduklarını hastanın yüzüne üfleyen nefesi kuvvetli kimselere üfürükçü denir” (Örnek, 2017: 48). Örnek, bu kişilerin yaptığı işi de “üfürükçülük” diye adlandırmıştır. Üfürükçülüğün çoğu kez hocalar tarafından yapıldığını, ayrıca ak büyüün yanı sıra kara büyü ile uğraşanlar için de kullanıldığını belirtmektedir.

Ahmet Yaşar Ocak, “Alevi Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri” adlı çalışmasında Şamanizm ile ortak olan “hastaları iyileştirmek” motifine menâkıb-nâmelerde sıkça rastlandığını belirtmiş ve bazı örnekler sunmuştur. Bu örnekler arasında, Baba İlyas’ın ileri gelen halifelerinden Hacı Mihman’ın nefesi hangi hastaya ererse mutlaka iyileştirdiği, bu kerametın şeyhi tarafından kendisine bağışlandığı anlatılmaktadır. Ayrıca, Otman Baba’nın hastaları, nefes edilmiş sular içirerek

iyileştirdiğine değinilmektedir. Nefesi ile iyileştirme motifi “Veli Baba Menâkıb-nâmesi”nde de sıklıkla geçmektedir (Ocak, 2005: 147-148). Bu çalışmada tespit edilen uygulamalar halk inançları bağlamındaki bir gerçekliği yansıtmakla birlikte bugünkü gerçek hayatta da bir karşılıkları bulunmaktadır.

Orhan Acıpayamlı, üfürükçüler ve okuyucuları “genellikle erkek olup bilgilerini çoğunlukla yazılı kitaplardan edinen ve tedavilerini yalnızca sihirselle yöntemlerle yapan kimsedir” (Acıpayamlı, 1969: 4) diye tanımlamaktadır.

Şerafettin Turan ise bu kişilerin icra ettiği iş için “üfürükçülük” tabirini kullanarak şu bilgileri vermektedir: “Hastayı iyileştirmek ya da kötülüğe uğramış birisini ondan kurtarmak için, bazı duaların ya da gelişigüzel sözlerin söylenip sonunda kişinin üflenmesi” (Turan, 2014: 180).

Halk hekimliği uygulamalarında dinsel kimliğinden ziyade sihirselle kimliğiyle ön plana çıkan “hoca” adlı sağaltıcılar da birer okuyucu/üfürükçüdür. Bu kişiler, cinlerle konuşmak, okuyup üflemek, ip bağlamak, muska yazmak gibi yöntemlerle hastalıkları sağaltmaya çalışmaktadırlar (Ocak, 1983: 102). Mehmet Halit Bayrı, hocaların bir zamanlar her adım başında bulunduğunu, rüya tabir etmekten muska yazmaya, evlenemeyenlerin kısmetini açmaktan hastaları tedavi etmeye kadar pek çok iş yaptıklarını belirtmektedir. Bayrı, şamanların kendisine bağlı ruhlarla yaptıkları hastalık tedavilerini hocaların cinlerle konuşarak yaptığını ifade etmektedir (Bayrı, 1947: 73-74). Bu durumda şamanlıktaki ruh kavramı ile İslamiyet’teki cin kavramı arasında bir benzerlik olduğu gibi, hastalıkların sağaltılmasında ruh ve cinlere başvuran şamanlar ve hocalar arasında da bir bağın olduğunu söylemek mümkündür.

Üfürük ve afsunun eşit anlamda olduğunu ifade eden Pertev Naili Boratav, çokluk sıtmadan korunmak için bileğe okunmuş bir ipliğin bağlandığını ve Mersin’de yapılan bu işlemin “urasa” adıyla anıldığından bahsetmektedir (Boratav, 2016: 132-133). Hatta Osmanlı folklorunu inceleyen ve o dönemin halk hekimliğine dair önemli bilgiler veren Abdülaziz Bey, sıtmaya tutulanları okuyup bileklerine bükülmüş pamuk ipliği bağlayan sağaltıcıyı “sıtma bağlayıcı” olarak tanımlamıştır (Abdülaziz Bey, 1995: 358). Boratav, sıtmanın sağaltılmasıyla ilgili verdiği bu örnek uygulamada hastalıktan korunma ve kötü etkileri kovma amacıyla yapılan okuyup üflemenin, bir sağaltma işlevine sahip olduğunu vurgulamaktadır (Boratav, 2016: 132-133).

Üfürük, afsun, urasa gibi büyünlük nitelikteki işlemlerde insan vücuduna gelecek zararları önleme ve sağlığı koruma güçleri bulunan nazarlık ve muskalar da kullanılmaktadır (Boratav, 2016: 141-142).

Eski Türkçede afsuna “arvuç” yahut “arbağ”, bugünkü Kıpçak lehçelerinde “ar-bav”, Doğu Türk lehçelerinde ise “arbiş” adı verilmektedir. Yakut lehçesinde “af-sun” kelimesi “kötü ruhları aldatmak, dalkavukluk etmek” anlamlarına gelmektedir. “Arbiş” Altay lehçelerinde manası anlaşılmayan sözlere denilmektedir. “Şaman dualarında manası anlaşılmayan kelimeler ve cümleler şamanistlere göre tesiri en

kuvvetli sözlerdir” (İnan, 2017: 138).

Rıfat Araz, yılan veya zehirli böcekler tarafından sokulan kimseleri tedavi eden ve bu tarz zehirli haşeratların eve, bağa, bahçeye girmesini engelleyen kişiyi ifsun/afsun ocağı (Araz, 1995: 162-163) diye tanımlarken, Abdülkadir İnan bu kişiden “arbacı” diye bahsetmektedir. “Yılan, akrep, karakurt, böy (zehirli örümcekler, goleodes, tarantula) gibi haşeratlar tarafından ısırılanlar olursa Müslüman Türkler arabacıları çağırıp okuturlar. Folklorla göre öyle arabacılar olurmuş ki ısırılan haşeratı ve yılanı kendi yanlarına kadar çekebilirmiş. Bazı haşerat ve yılanlar arabacının karşısına gelerek ölürler, bazıları da arabacı ile ifsun yarışı yaparlarmış. Bir Başkurt rivayetine göre, arabacılarından biri bir yılanla karşı karşıya üç gün “abraşmış”. Arabacının karnı şişmeye başlamış. Yanında bulunan hasta “düğmeyi çöz” diye bağırmış. Arabacının hatırına “düğme gözlü kara yılan” mısrağı gelmiş ve okumuş. Meğer bu yılanın adı ve ifsununun “düğümü” bu imiş. Yılan derhal ölmüş ve hasta iyileşmiş. Arabacı da kurtulmuş” (İnan, 2017:139).

Halk hekimliğinin uygulayıcıları arasında yer alan kamların sağaltıcı işlevini günümüzde devam ettiren üfürükçü ve okuyucu adındaki sağaltıcılardan Yusuf Has Hacıp’ın “Kutadgu Bilig” adlı eserinde de bahsedilmektedir. “Efsuncu/afsun-cu/mu’azzim” dediği bu kişiler için Yusuf Has Hacıp şöyle söylemektedir:

Bularda basa keldi afsuncılar

Bu yi yeklig ipke bu ol emciler

Bularka yime ök katilgu kerek

Bu yil yeklig ipke olagu kerek

“Bunlardan sonra efsuncular gelir; cin periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler. Bunlar ile de görüşmek tanışmak gerekir; (çünkü) cin ve peri çarpmasından hastalıkları okutmak lazımdır” (Araz, 1959: 315).

Otaçı onamas mu’azzim sözün

Mu’azzim otaçığa evrer yüzün

Ol aymış otug yese igke yarar

Bu aymış bitig tutsa yekler yırar

“Otaçılardan sonra afsuncular gelir. Yel, şeytan (yek) hastalıklarını bunlar tedavi ederler. Bunlara katılmak (karışmak), yel, şeytan dokunanları bunlara okutmak gerektir. Acaba nasıl faydası dokunur desen bile sen onu hoş tut. Tabib afsuncunun sözlerini beğenmez, afsuncu da tabibe yüz çevirir. Tabip “ilaç kullanırsa hasta iyi olur” der. Afsuncu ise “muska kullanılırsa cin-şeytan uzaklaşır” der” (İnan, 2017: 66).

Kaşgarlı Mahmud kam kelimesini kahin kelimesiyle tercüme ederek Divanü

Lügati't Türk'ün birkaç yerinde afsun anlamına gelen "arvış" kelimesini kullanmıştır. "Kamlar kamık arvaştı= kahinler anlaşılmayan bir takım sözler söylediler. Cin çarpmasına karşı yapılan üfürükler de böyledir. Kam arvış avradı=kam afsunladı" (İnan, 2017: 65).

Görülüyor ki halk hekimliğinde hastalıkları tedavi etmek amacıyla dua ya da bazı büyülu kelimeleri söyleyerek hastaya doğru okuyup üfleyen sağaltıcılara, yaptıkları bu eylemden ötürü "okuyucu/üfürükçü" denilmiştir. Sağaltıcılara verilen bu isim birçok araştırmacı tarafından kullanılmış olup, bunlar arasında Orhan Acıpayamlı, Sedat Veyis Örnek, Abdülkadir İnan ve Mehmet Fuat Köprülü gibi halk bilimine ve halk hekimliğine önemli katkı sağlayan kişiler bulunmaktadır. Orhan Acıpayamlı ve Sedat Veyis Örnek, bu kişilerin özel olarak tanımını yaparken, Abdülkadir İnan "kamların yalnız din adamı değil aynı zamanda tabip, üfürükçü vazifesi gördüğünden"; Mehmet Fuat Köprülü, "bahşının Şamanilik devrinin kalıntılarını ve hatıralarını yaşatan sihirbaz, üfürükçü ve halk hekimi" olduğundan bahsetmektedir. Yusuf Has Hacıp ise günümüzde "üfürük" ve "üfürükçü" anlamlarına gelen "afsun" ve "afsuncu" kelimelerini kullanarak "kötü ruhlardan kaynaklanan hastalıkların sağaltılması için başvurulan kişiler" tanımlamasını yapmaktadır. Geçmiş dönemlerden beri Türk toplumunda manevi değerlerin bilgisine sahip olduğuna inanılan bu kimseler, hem kutsal kabul edilmiş hem de bir din adamı statüsüne sokulmuştur.

Sonuç:

Yüzyıllar boyunca hastalıklarla mücadele eden insanoğlu, hayatta kalabilmek ve var olan sağlığını koruyabilmek için çeşitli teşhis ve tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerin mahiyetleri incelendiğinde de gerçekçi diye adlandırılan ve deneme-yanılma yoluyla etkisi kanıtlanan ilaçlar ile din ve büyüünün hâkim olduğu uygulamalar görülmektedir. İnsanların atalarından miras alarak kendi yaşam tarzları ve inançlarıyla zenginleştirdikleri bu tedavi uygulamalarının tümü de halk hekimliğini meydana getirmiştir.

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan geleneksel halk hekimliği uygulamaları, ilk çağlardan günümüze kadar gelişerek ve değişerek gelmiştir. Geçmişin inanç öğeleriyle birlikte hala uygulanmaya devam eden bu sağaltma yöntemleri, eski Türk toplumlarında hekim olarak görev yapan şamanlar tarafından uygulanırken, Anadolu'da farklı isimler verilen halk hekimleri tarafından icra edilmeye başlanmıştır.

Toplum nazarında birbirinden farklı isimler olsa da genel olarak "halk hekimi ya da iyileştirici" olarak nitelendirilen bu kişiler, kendilerinden önceki kuşakların deneyimleri ışığında kendi gözlemlerini de birleştirerek uyguladığı tedaviler ile çevrelerine şifa dağıtmaya ve faydalı olmaya çalışmışlardır. Bu yönleriyle de halk hekimliğinin gelenekten geleceğe taşınmasını sağlayarak, yok olmaya yüz tutmuş ve kültürel miras niteliği taşıyan halk hekimliğinin yaşayan tarihleri olmuşlardır. Bu konuda yapılan birçok araştırma da gösteriyor ki, günümüzde de modern tıbbın tüm imkânlarına rağmen hastalıklardan kurtulmak için bilgisine güvenilen, sözüne itimat edilen, atalarından el almış, tecrübeli ve saygın kişiler olarak kabul edilen sağaltıcılara hala başvurulmaktadır.

Kaynakça:

ACIPAYAMLI, Orhan, (1969), “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği ve Özellikleri”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.XXVI, S. 1-2, s. 1-9.

ACIPAYAMLI, Orhan, (1989), “Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi”, **Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri (23-25 Kasım 1988)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, s. 1-8.

ALPTEKİN, Ali Berat, (2011), **Halk Bilimi Araştırmaları**, Ankara: Akçağ Yayınları.

ARAZ, Rıfa, (1995), **Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

ARAT, Reşit Rahmeti, (1959), **Kutadgu Bilig Tercümesi (Çeviri)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

BAYAT, Ali Haydar, (1989), “Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları”, **Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 1988)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.59-82.

BAYAT, Fuzuli, (2006), **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**. İstanbul: Ötügen Yayınları.

BAYRI, Mehmet Halit, (1972), **İstanbul Folkloru**, 2. Baskı, İstanbul: A. Eser Yayınları, s. 109-110.

BORATAV, Pertev Naili, (2016), **100 Soruda Türk Folkloru**, 3.Baskı, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

ÇERİBAŞ, Mehmet, (2014), “Şaman/Bakşı Tipolojisi Bağlamında Kırgızlarda Halk Hekimliği Geleneği ve Halk Hekimleri-I”, **International Journal of Religious Sciences**, S:2, s.65-83.

DAĞI, Fahri. (2013), “Türk Fıkralarında Halk Hekimliği Unsurları”. **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C.II, S.5, s.117-129.

ELİADE, Mircea, (1999), **Şamanizm**, (Çev: İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

ELİADE, Mircea, (2003), **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, İstanbul: Kambalacı Yayınevi, s.27.

HUFFORD, David J, (2007), “Halk Hekimleri?”. (Çev. Mustafa Sever). **Milli Folklor Dergisi**, S.73, s.73-80.

İNAN, Abdülkadir, (2000), **Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KALAFAT, Yaşar, (2010), **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara: Berikan Yayınevi.

KIZILÇELİK, Sezgin, (1995), *Kırsal Kesim ve Kentsel Kesimdeki Sağlık Sisteminin Sosyolojik Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (2004), *Edebiyat Araştırmaları-1*, Ankara: Akçağ Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, (1983), *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, s.102.

OCAK, Ahmet Yaşar, (2005), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖRNEK, Sedat Veyis, (2014), *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

ÖRNEK, Sedat Veyis, (2017), *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, s.48.

ÖZER, Nurten, (1989), "Halk Hekimliğinde Kaplıcalarımız". **Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.203-210.

ROUX, Jean Paul, (1994), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.

SERDAROĞLU, Ümit, (1996), *Eskiçağ'da Tıp*, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

SOL, Selma, (2007), "Edirne'de Halk Hekimliği", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IX, S.1, s.175-191.

ŞAR, Sevgi, (2008), "Anadolu'da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış", **38. ICANAS Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (Ankara 10-15 Eylül 2008)**, s.1163-1178.

ŞİMŞEK, Esmâ (2008), "Ölümsüzlük İlacı Elma" **Turkish Studies**, Volume 3/5 Fal

TANYU, Hikmet, (1981), "Şamanlık veya Şamanizm", **Türk Ansiklopedisi**, C.XXX, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TURAN, Şerafettin, (2014), *Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe)*, 7. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

TÜRKDOĞAN, Orhan, (1991), *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

YARDIMCI, Mehmet, (1989), "*Malatya Halk İnanmaları, Mistik Kaynaklı Halk Sağaltmacılığı ve Bazı Halk İlaçları*", İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, s. 267-276.

YEŞİL, Yılmaz (a) (2014), *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri Doğum Evlenme Ölüm Gelenekleri*, Grafiker Yay. Ankara,

YEŞİL, Yılmaz (b) (2014), “Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**,

YEŞİL, Yılmaz, (2015), “Türk Halk Hekimliğinde Elma”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**,

Extended Abstract:

When the cultural structures of societies are examined, it is seen that they contain many elements. One of these elements is folk medicine. Aiming to protect the health of the people and to heal them when they get sick, folk medicine has become a branch of service that covers all the traditional knowledge and practices about health and diseases, and is responsible for protecting the health of the individual and the society. It is seen that in almost every society in the world, folk medicine practices are used for the diagnosis and treatment of various diseases. Since the folk medicine of every society is shaped within the framework of its own cultural, geographical and economic conditions, the treatment practices in this field have manifested themselves in different ways in different societies. In the early ages, it was believed that diseases are generally caused by supernatural hidden powers, and magic and magic were used in treatments. Later, as people were subject to various religions, religious elements as well as magic and sorcery were dominant in the treatments. Patients were tried to be cured by symbolic behaviors, prayers and medicines. It is seen that there is an element of belief at the basis of such practices. Therefore, the folk medicine knowledge of each period has been interpreted according to the beliefs. The preference of the methods used in the treatment of diseases and the therapists applying these methods were also influenced by beliefs. In the folk medicine practices, which were transferred from tradition to the future, but preserving the essence, folk remedies were used together with religion and magic. These people, who are called folk physicians in traditional folk medicine, sometimes used medicines obtained from plants, animals and various minerals, and sometimes religious-magical methods, and sometimes all of them together, in order to treat people who applied to them due to various health problems. The treatment methods used are shaped according to the source of the diseases. Throughout history, it is seen that these practices, which people have tried and applied to get rid of the diseases they have been exposed for various reasons, were performed by people known and known as “healer”. In folk medicine, healer “ is called a person who is believed to have the power and ability to cure all kinds of diseases. These people, who are generally accepted to have superior abilities in the eyes of the society and cult due to their position, have met their health needs by helping people get rid of diseases. Looking at the historical development process of folk medicine, people who do not understand what the cause of their illnesses are, but who are in a constant search to get rid of them, applied to people called shamans as therapists. The duty of medicine, which started with shamans in pre-Islamic Turkish folk medicine, was carried out by people with different names after the adoption of Islam. Diseases that can occur due to material reasons that can be seen with the eye are generally treated by the equivalent of today’s physician called emci, otacı who use the plants, various minerals and animals of the region as medicine. The treatment of people who are believed to be under the influence of evil spirits and who have mental illnesses such as mental disorders and illness of unknown origin, have been undertaken by kam, shaman and “baksi” as they are called in the Islamic period. The

healers called “ocak”, which is the form of the Shaman of Central Asia and found almost everywhere in Anatolia, have treated and still treat diseases according to their abilities by using medicines together with religious-magical methods. In addition, it is seen that healers who are believed to have knowledge of spiritual values in Turkish society, who practice their treatments by reading and blowing prayers or magical words towards the patients and who are generally called “readers / healers” are used. These people, who have always existed with different names from past to present in the treatment of diseases, have been accepted as a “healer or folk physician” in the eyes of the society rather than their titles. These people were believed to have healing breaths and healing hands and were believed and trusted by society. When people were desperate, these healers applied to relieve the pain and suffering that they have suffered from their illnesses, using traditional healing methods, they kept this tradition from generation to generation. It is seen that the vast majority of Turkish folk medicine practices that have survived until today were developed within the framework of shamanism and continued by adapting other beliefs over time. Turkish history, which started in Central Asia, has moved to different geographies over time. With this relocation, the elements specific to Turkish culture reached different geographies of the world. One of these elements is folk medicine and the folk physicians representing it. For this reason, there are folk physicians named by various names according to the treatment methods and materials they use in all geographies where Turks live. It is seen that cultural adaptation has an effect on naming each of the therapists, who are the practitioners of traditional treatment methods in folk medicine, which continue to exist in the face of all kinds of changes. It is possible to say that in ancient Turkish societies there are many types of the healer or folk physician, which was started by these people called shamans or kam and which is considered as a profession according to the period. Although they have different names in the eyes of the society, these people, who are generally described as “folk physicians or healers”, have tried to heal their surroundings and be useful with the treatments they applied by combining their own observations in the light of the experiences of previous generations. With these aspects, by ensuring that folk medicine is carried from the tradition to the future, they are known about to disappear and have become the living history of folk medicine, which is a cultural heritage. Many researches on this subject show that today, despite all the possibilities of modern medicine, therapists whose knowledge are trusted, trusted in their words, handled from their ancestors, experienced and respected are still applied to get rid of diseases. In this article, which deals with people starting from primitive healer and continuing their healing work different from modern medicine, it is tried to make a general evaluation about the therapists in folk medicine.